

Ufahamu

1. MAHOJIANO

Mtindo – kichwa

Mada

Muundo wa tamthilia huzingatiwa

Alama za uakifishaji zizizngatiwe ila alama za usemi

Mahojiano yapokezanwe

Lugha rasmi itumike

Mahojiano yasipite mpaka

Mwanafunzi ajieleze kulingana na;

- Maelezo ya kibinafsi
- Elimu
- Tajriba ya kazi
- Changamoto ya kazi

2.

- a) Mashaka ya kilimo cha mahindi.
- b) Shilingi elfu saba na mia tatu.
- c) i) Tisho la korogo na vidiri kufukua mbegu.
ii) Kiangazi.
iii) Mvua ya barafu.
iv) Gharama kubwa.
- d) i) Haikua vizuri kufurahia faida kabla kuuza mahindi.
ii) Mungu anao uwezo wa kuleta barafu na kuangalia kustawisha mimea.
- e) i) Kiwango cha chini cha mvua.
ii) Kushuka kwa bei
- f) Mahindi aliyodhani yameangamizwa na kiangazi au barafu yalinawiri tena.
- g) i) Malipo ya kustaafu.
ii) Wataalamu wa kilimo.

3.

- (a) – malezi
 - Wajibu wa wazazi katika malezi
 - Jawabu lolote linalogusia juu ya malezi (1x1=al. 1)
- (b) (i) – Baba kuona kuwa wajibu wake ni kulea watoto wa kiume tu
- (ii) – Watoto wa kiume kuonyesha kuwa wao ni tofauti na watoto wa kike (al.2)
- (c) Kwa kuhofia kuwa stamfunza tabia za kike (hoja 1x2=al. 2)
- (d) (i) Palikuwa na ugawaji wa kazi ya malezi
- (ii) Watoto walifunzwa sifa kama vile uvumilivu, bidii, utii n.k.
- (iii) Watoto wa kike walifunzwa upishi, ukulima, usafi n.k. (hoja 2x1=al. 2)
- (e) Palipotokea jambo ambalo kwa kulipima mama aliona linampita kimo, alimwita baba kuingilia naye alimwagiza dadake aje atoe suluhisho. (3x1=al. 3)

(f) Sifa- (i) Ushujaa

(ii) uvumilivu (1x2=al.2)

(g) (i) Chanzo cha chemichemi – kitovu cha maisha/asili

(ii) Akishachuchuka – ongeza kimo /kua

(iii) Hulka – tabia/mwenendo/sifa (3x1= al. 3)

4.

- (a) – Sera ya elimu na athari zake
 - Sera ya kusimamia elimu iwepo
 - Mfumo hasi wa elimu
 - Masomo ya ziada

*Mada ilenge Elimu ;maneno yasizidi 6

- (b) -Ina dosari/dosari
-Haiwapi wanafunzi muda wa kutosha wa kula,kucheza,kupumzika na hata kuchunguza afya na usalama wao
- (c) -Watoto kukosa maadili mema
-Watoto kukosa furaha na kuchanganyikiwa akili .
-Watoto kukosa nafasi ya kucheza na kutangamana hivyo kuathiri viungo vya miili yao kama moyo,mapafu na akili.
-Watoto kuwa wategemezi wasioweza kujipangia na kutekeleza mambo kivyao.
-Wazazi kutotekeleza majukumu yao ya kuwalea na kuwaelekeza watoto kwani mfumo huu huwaondolea mzigo wa malezi na gharama ya kuwaajiri walezi.
- (d) -Wanapaswa kutekeleza majukumu yao ya kuwalea na kuwaelekeza wanao jinsi wanavyotaka wawe.
-Wawashinikize wanao wahudhurie shule maana kutawafanya wawe wategemezi wasioweza kujipangia na kutekeleza mambo kivyao.
- (e) (i)Tashhisi-kufukuza ratiba.
(ii)Msemo -Wakiunga mkono
-Kupiga marufuku
(iii)Takriri -Kazi nzito 2*2
- (f) (i) Huwindwa kitandani
-Kuondolewa kitandani/usingizini bila ana yeondolewa kupenda
-Kulazimishwa kuamka
ii) Maadili- Tabia njema /matendo mema
iii) Kuwashinikiza - Kuwalazimisha /kuwashurutisha
iv) Wakembe-Wadogo/wachanga

- 5. 1. Wizi wa wa mali ya umma
 - Vyeo na madaraka kutolewa hivi hivi tu
 - Uuzaji wa stakabadhi za serikali
 - Kuiba madawa
 - Kuhonga ili kupata nafasi za kusoma
 - Kuhonga au kutumia undugu ili kupata kazi
 - Kutowajibika kikazi
 - Kuiba madawa
- 2. - Kufilisisha serikali
 - Kuniyima wagonjwa matibabu
 - Kuzorotesha maendeleo na huduma muhimu
 - Kuelimika watu wasiohitimu na kuacha walio werevu
 - Kupandisha vyeo watu wasiostahili
 - Kazi kufanywa vibaya bila uajibikaji
- 3. - Kuunda tume na kamati za kuchunguza visa vya ufasadi
 - Kurudisha mali iliyoibiwa
 - Kuwashtaki wahalifu
- 4. - Uhaba wa kazi
 - Uozo wa maadhili katika jamii

- Kuongezeka kwa umaskini
- Tamaa ya anasa na starehe
- Uongozi mbaya wa kitaifa
- Kukosa huruma na uajibikaji
- Kukosa uzalendo

5. Hongo/ kuzunguka mbuyu/ chai/kadhongo

6. Kazi walizopewa ✓

- a) Ufunuo wa siri ya jambo la aibu✓
- b) Kuenea kwa jambo au habari✓
- c) Ona wivu✓
- d) Waliodhuriwa/ walioumizwa✓
- Umeshikilia ✓

6. (a) Ufisadi (al.1 x 1=al.)
- (b) (i) Ajali za barabarani zinasababishwa na kuendesha gari kwa kasi sana
(ii) Kung'olewa kwa vidhibiti mwendo kinyume na masharti ya uchukuzu na mawasiliano.
- (iii) Kuwepo kwa magari mabovu barabarani ambayo hayakutimiza masharti ya ukaguzi.
- (iv) Ufisadi wa maafisa wa usalama
- (v) Barabara mbovu zenye mashimo
- (vi) Matumizi ya madawa ya kulevya miongoni mwa madereva wa malori na matrela *EZ*
- (c) (i) Wananchi wafahamishwe ya kwamba wana jukumu la kuwaeleza walinda usalalam endapo gari linapelekwa kwa kasi kupita kiasi.
- (ii) Wananchi waelimishwe ili wasikubali kuingia kwenye magari ambayo yamejaa kupita kiasi
- (d) (i) Kuwekwa kwa vidhibiti mwendo kwenye magari ya abiria
- (ii) Kuwachukulia hatua wale wanaotoa na kuchukua hongo
- (iii) Kurekebisha baadhi ya barabara mbovu
- (iv) Kuwekwa kwa mikanda ya usalama kwenye magari
- (e) (i) Kung'olewa kwa vidhibiti mwendo
- (ii) Kutokuweko kwa mikanda ya usalama
- (iii) Gari kwenda kwa kasi zaidi kutokana na kurekebisha kwa vidhibiti mwendo (2 x 1)
- (f) (i) Shida ambayo imedumu muda mrefu bila suluhisho kuliko kiwango kilichokubaliwa
- (ii) Mashimo yaliyoachwa baada ya madini kutolewa
- (iii) Vifaa vya gari kwenda kwa kasi kuliko kiwango kilichokubaliwa
- (iv) Urekebishaji
- (v) Kuchukua au kutoa mlungula/rushwa
- (vi) Tia hamu ya kufanya jambo ($6 \times \frac{1}{2} = \text{al. } 3$)

7. a) -Ubakaji wa watoto wa kike
- Kupigwa kwa wanawake na waume zao
 - Kuchomwa kwa wanawake na waume zao
 - Hutukanwa na kubezwa anapojiunga na siasa
 - Huchukuliwa kuwa kinyago cha mzaha na wanavitimbi/ waigizaji
- b) - Hutekeleza wajibu kama mama – kulea familia/ kutayarisha chakula
- Hufanya kazi ya ofisi ambapo anakabiliwa na migogoro mingi ya kusuluhisha
 - Hurejea nyumbani kutayarisha chajio, kushughulikia kazi za shule za watoto na kuchangamsha familia $3 \times 1 = 3$
- c) - Kulinda mazingira
- Ongezeko kubwa la uzalishaji wa chakula

- Kutoa ajira ya kibinafsi
- Kuongezeka kwa pato la ndani

d) Wawe watu wa vitendo sio kupayuka

e) Kinyago - sanamu

Mabeza – madharau

(f) i) Mbalagha – Utashangaa mja huyu atayabeba vipi?

ii) Uhuishi – mara watupwe mabezo ya kila aina

8. i) Umakinifu wa watu binafsi, vyombo vya habari, sera na utayarifu wa serikali katika kugharamia shughuli hii (4x1=ala.4)
- ii) Si lugha dhaifu. Hii ni kwa sababu hakuna lugha hata moja ulimwenguni inayoweza kujitishleza bila kukopa. Hivyo, Kiswahili kinapokopa, hali hiyo haipaswi kuchukuliwa kuwa ni lugha dhaifu (ala 3)
- iii) - Istilahi zinazokopwa zinafaa zichukuliwe zilivyo katika umbo lao asili na kufanyiwa marekebisho machache tu
- pale ambapo istilahi ya asili haiwezi kukopwa, lugha husika ijaribu kubuni msamiati ufaao
 - kiswahili kisikope kiasi cha ku[poteza upekee wake
 - uundaji wa istilahi uzingatie mafologia ya kawaida ya lugha (3x1=al 3)
- iv) Uundaji wa istilahi katika Kiswahili n.k. ala 10
- v) a) Dhana – Fikiria inayoeleza ambo fulani
- b) Takriban – Neno linaloonyesha ukaribiano wa vitu kwa hali au idadi
- c) Istilahi – Neno linalowakilisha dhana Fulani katika uwanja maalum wa maarifa k.v. siasa, uchumi au hisabati
- d) mafologia – Tawi la isimu linaloshughulikia uchambuzi wa maneno (4x1=al.4)
9. (a) - Haki za wanawake
- Taasubi ya kiume
- (b) -Mwanamke kuumbwa kutokana na ubavu tu wa mwanaume
- (c) - Ya mawazo akilini, kujinyenyekeza na kujidunisha mbele ya mwanamume
- Ni mwiko kudhihirisha tabia za kimabavu
- Hutarajiwa kujilinda heshima kimwili kwa kuhifadhi ubikira wake
- Mahali pake ni jikoni, hasikiki bali aonekanalo
- (d) – Kuhifadhi ubikira mpaka aolewe
- Mwanamke huolewa haoi
- Ndiye mkosaji kila mara
- Nyumbani aonekana tu, asisikike
- (e) - Wana uhuru wa kutembea na wanawake ovyo
- Wana uhuru wa kujitetea na kupigana
- Mwanamume ndiye huoa
- Yeye hahesabiwi makosa ila mkewe tu kila wakati hulaumiwa kutuze ufahamu
1. Ondoa nusu moja ($\frac{1}{2}$) kwa kila kosa la sarufi litokeapo mara ya kwanza.
- Usiondoe zaidi ya nusu za alama alizotunwa mwanafunzi
- Tahajia
- Ondoa nusu alama ($\frac{1}{2}$) kwa kila kosa la hijai (h) litokeapo mara ya kwanza kwa swali la ufahamu hadi makosa 6 (yaani alama 3)
- (f) – Twawashtumu wengine ilhali sisi twabaguana kimaumbile
- Akasemwa vibaya mtaani
- Hupigwa /hushutumiwa
- Wajitolee
10. Ufahamu
- Mwanafunzi aliyeambukizwa Ukimwi

- Ukimwi vyoni
 - Hofu ya kuambukizwa Ukimwi (yeyote moja =al. 1)
2. Kuwaambukiza wanafunzi wenzake mia moja na ishirini na wanne virusi vya Ukimwi al.2

3. Aliambukizwa Ukimwi na mwanfunzi wa chuo hicho ambaye alikuwa akifanya majaribio ya ualimu shuleni mwao
4. _ Apewe adhabu ya kifo
- Atiwe nguvuni maramoja
 - Tayari amekiri kosa lake na hivyo kumfanya awe na hatia (zozote mbili al. 4)
5. Maadili hayapo tena katika vyuo vikuu nchini
6. - Kupoteza tumaini kabisa/kuwa katika taharuki kuu
- Daima dawamu/ kwa vyovyote vile
 - Kutumia watu wengine kuwatia adhabu kwa kosa lake mwenyewe (1x3=al.3)

11. 1. Nyimbo za jadi zilizokuwa zikiimbwana Manju, Wangoi au waimbaji stadi wa tangu walipojumuika katika matukio na hafla mbalimbali kama za jando, arusi, matanga, noma nashangwe zao za maishani (al 2)

2. - Mawaidha√1
- Taathira au jadhba kutokana na sauti tamu ya manju√1
 - Burudani√1 (al 3)
3. - Uzito wa mawazo maadilifu √1
- Mizani ya sauti ya manju kulingana na lahami, pumzi zake pamoja na madoido katika uimbaji √
4. - Lugha √1
- Umbo √1
5. Haijaenea na kupamba moto
6. - Kongamano – mjadala juu ya jambo fulani unaofanywa na mkusanyiko wa watu √1
- Jadhba – Hisia au taathira ya mawazo inayomfanya mtu ajisahau nafsi yake √1
 - Farka – tofauti √1
 - Awali – Asili, mwanzo √1 (tazama makosa ya hijai/ sarufi – adhibu ½)

12. (a) Madhila ya Chamkosi/masaibu ya Chamkosi/shida za Chamkosi

(b) – Husabasiha kifo

- Hufuja mali katika kutibu/umaskini

- Kuacha mayatima

- Kuporomoka kwa ndoa/familia (zozote 2x1=al. 2)

(c) Uasherati; madharau/mapuuza kwa ushauri (3x1 = al. 3)

(d) (i)

Baba	Mama
- Alikuwa baba dume/katili	- Mshauri mwema
- Mreda/sherati/mkware	- Mpole kwa bwanake
	- Mtiifu kwa bwanake
	- Mlezi mwema

(e) Alikata shauri kusomea taaluma ya uelekezi na ushauri ili kusaidia wengine

Maoni; - Uamuzi huu ulikuwa mzuri kwani ungezuia madhara zaidi. (Dhana alama 2 maoni al. 1)

(f) (i) Kutumbulia macho – kuangalia bila la kufanya/kukodoa macho.

(ii) Ameumwa na mbuzi – kuugua ugonjwa wa Ukimwi

13 .

- i. Uhai unavyoanza
- ii. Hatua ya kwanza katika uhai wa binadamu
- iii. Kioja cha mwanzo wa uhai n.k.

2. Ana maana ya kujamiana ambapo mamba hutungwa
3. Imani inayokita mizizi ni kwamba mungu huwatumia mume na mke kumwanzishia binadamu maisha ya duniani

4. Kromosomu humkadiria inadamu

- i. Rangi ya ngozi yake
- ii. Aina ya nywele
- iii. Jinsia- kama atakuwa mume au mke
- iv. Kiasi cha werevu
- v. Aina ya damu
- vi. Utu wake katika maisha ya usoni

5. Kwa sababu elimu kutoka kwa jamii na mazingara, pekee haifai kitu, lazima ijenge juu ya msingi wa kromosomu

6.- Kunyonya au kutegemea

-Mamlaka

Hana uhusiano na mama yake

14.
 - (a) Uhusiano wa Ukimwi na kifua kikuu
 - (b) Kuchipuka kwa viini vya ukimwi kulikosababisha kudhoofika kwa kinga mwili
 - (c) Hupunguza uwezo wa mwili wa mgonjwa kupigana na vijidudu vya maambukizi magonjwa, kutodhibiti maambukizi ya magonjwa mbalimbali
- Huwa na nafasi ya kinga mwilini
 - (d) Katika baadhi ya nchi maambukizi ya kifua kikuu hufanyika mapema katika umri mchanga maishani. Hivyo basi kutokea kwa ugonjwa huu mara nyingi husababishwa kuwepo kwa ukimwi
 - (e) Ukosefu wa kinga mwilini
 - (f) Mmoja kati ya watu wawili au watu wenye virusi vya ukimwi hupata kifua kikuu
- Asilimia 50-60 ya wagonjwa wa kifua kikuu wameambukizwa ukimwi
 - (g) Maambukizi ya kifua kikuu hufanyika mapema katika umri mchanga
- Maambukizi mara nyingi hayasababishi ugonjwa huu kwa kuwa kinga za mwili zazitiri maambukizi haya.
- Baadaye viini vyaweza kuwa hai tena na kusababisha ugonjwa
 - (h)
 - (i) Kuinga
 - (ii) Kipindi cha miaka kumi
 - (iii) Shughuli/jambo la muhimu/haraka
 - (iv) Chembe chembe zinazosababisha ukimwi
15.
 - a)- Elimu na teknolojia
- Umuhimu wa elimu ya teknolojia
 - b) Hali ya kuhuzunisha ni taasisi ya elimu kukosa kutoa wafanyakazi wenye ujuzi tosha, hasa wa teknolojia za kisasa kama kutumia kompyuta kutenda kazi mbalimbali
 - c) - Akipata atajiunga na chuo kikuu ambako ataendeleza ujuzi huo wake
- Akikosa nafasi katika chuo kikuu aweza kuendelea na elimu kupitia elimu mtandao
- Mwanafunzi aweza kufanya utafiti wa kina kupitia intaneti
 - d) Vizingiti
 - Mitambo na vifaa vya kompyuta ni ghali
 - Kuna ukosefu wa walimu waliohitimu wa somo la kompyuta katika shule nyingi
 - Tatizo la ukosefu wa nguvu za umeme katika maeneo ya mashambani
 - Wanafunzi na wazazi kutoka vijijini huona somo la kompyuta kama gumu na linalofaa kwa wanafunzi wa mjini pekee

e) Manufaa ya kompyuta kwa walimu

Kufunza madarasa kadhaa kwa kipindi kimoja bila kuhudhuria darasani

Kufanya utafiti wa hali ya juu kupitia mtandao wa intaneti

f) Kompyuta- tarakilishi

Intaneti- Mtandao wa mawasiliano wa tarakilishi